

'Ik heb steeds de grens opgezocht'

In gesprek met Sjaak Körver

Sjaak Körver, geestelijk verzorger, supervisor, KPV-trainer, docent, directeur van het Universitair Centrum voor Geestelijke Verzorging en tot voor kort hoofdredacteur van dit tijdschrift, neemt afscheid van de geestelijke verzorging vanwege zijn pensioen. Nog één keer vragen we hem naar zijn visie op geestelijke verzorging.

Eric Bras

Wie ben je?
 'Kerkrade is mijn geboorteplaats. Ik heb sterk het gevoel dat ik gevormd ben door het feit dat ik daar vandaan kom. Mijn familie was bovendien deels Duits. Daardoor heb ik altijd het idee gehad dat ik makkelijker kon denken dat zaken meer dan één kant hebben. De eerste grote stap uit mijn betrekkelijk gesloten familie was die naar het gymnasium. Zeker achteraf denk ik dat ik daardoor in andere sociale lagen terecht kwam en in aanraking kwam met andere culturen, waardoor ik steeds meer leerde dat mensen andere standpunten kunnen hebben.

Na het gymnasium ben ik theologie gaan studeren in Heerlen – vlakbij huis weliswaar – maar wel aan een opleiding waarvan ik verwachtte dat de band met de praktijk sterk zou zijn. Die studie heeft mij ervan overtuigd dat theologie niet beoefend kan worden zonder tegelijk de praktijk te verdisconteren. Als studenten lezen we ingewikkelde Duitse theologie. Zó abstract, dat de koppeling met de praktijk niet te maken was. Bovendien wilde ik niet in de parochie terechtkomen, omdat ik merkte dat ik niet zo orthodox kerkelijk was. Zeker in het kerkelijk klimaat van toen – ten tijde van bisschop Gijzen – was dat geen aanlokkelijk perspectief.

Door al die factoren heb ik steeds de grens opgezocht: ik woonde aan de grens, bevond mij aan de grens van de kerk en zocht het raakvlak tussen theologie, psychologie en sociologie. Dat maakte dat ik stage ben gaan lopen bij wat toen de Regionale Instelling voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg (ofwel het Riagg) heette, bij het team voor levens- en gezinsvragen. Dat was echt een constructie uit de jaren zestig, onder invloed van de katholieke emancipatie. Toen zag je dus nog belangstelling voor levensvragen, voor existentiële kwesties. De directeur daar was een voormalig priester, die het wel interessant vond dat er ook een geestelijk

Foto: Luuk den Hartog

verzorger zou aansluiten in een organisatie waar geen geestelijk verzorger werkzaam was. In dat team was er veel belangstelling voor existentiële psychologie. Gezamenlijk lazen we het boek van Irvin Yalom over existentiële groepstherapie, waardoor het raakvlak tussen existentie en psychologie goed tot zijn recht kwam.

Na mijn afstuderen kwam ik terecht in het Catharina Ziekenhuis te Eindhoven. Ik was daar – in 1982 – de eerste pastoraal werker. Ook daar moest ik dus pionieren en weer een grens over. Dat heeft me gestimuleerd om na te denken over ons vak. Is het een

verlengstuk van de parochie of ligt het anders en houdt het verband met de processen in het ziekenhuis? Ik heb daar veel gehad aan de multidisciplinaire overleggen, juist door na te denken over de eigenheid van het vak. Vooral met de psycholoog heb ik veel van gedachten gewisseld en vragen gesteld als: wat is nou die geestelijk verzorger? Wat stelt het voor? En wat is mijn eigen vakbekwaamheid?

Hoe deden jullie dat?

‘Wekelijks was er natuurlijk het overleg. Daardoor leerden we elkaar kennen en werd ons netwerk groter. We stemden af en

verwezen naar elkaar, ook in overleg met andere professionals. Daarbij vroegen we ons steeds af waarom het idee was ontstaan de geestelijk verzorger langs te sturen en niet iemand anders. In de praktijk probeerden we daar lijnen in te ontdekken en die ook terug te koppelen naar de verwijzers.'

Wat heeft dat voor het vak opgeleverd?

'Ik heb toen voor het eerst gedacht: het is niet alleen maar sacramentenbediening of vertegenwoordiging van de zendende instanties. In de jaren dat ik daar werkte, hadden we ongeveer zeshonderd ziekenzalvingen per jaar, waarvan twee derde buiten de normale uren. Ik mocht dat natuurlijk kerkelijk niet doen, maar in de praktijk deed

werd groter door de opleiding tot supervisor die ik gevolgd heb. De vraag was in de supervisie voornamelijk, zoals in de Klinisch Pastorale Vorming (KPV): wie ben jij in relatie tot je vak? Dat is uiteindelijk te weinig. Je hebt drie factoren waarmee je rekening te houden hebt: jijzelf, het vak en de (werk)context. Inbedding en integratie in de organisatie zijn van levensbelang.'

Dat speelt eigenlijk nog altijd: waar hoort de geestelijke verzorging thuis in de organisatie? Is die vraag heel anders dan voorheen?

'Destijds, en dan spreek ik wel van ongeveer veertig jaar geleden, was je in veel organisaties als pastorale dienst qualitate qua aanwezig, als verlengstuk van de identiteit. Vaak was er – in het zuiden – nog iedere dag een kerkdienst. Met het ontstaan van de beroepsvereniging ontstond steeds meer het idee dat geestelijke verzorging een vak is en daarmee ook iets anders of meer dan "theoloog zijn". Het besef is gaandeweg gegroeid dat wat jij als geestelijk verzorger doet, afgestemd moet zijn op dat wat in de organisatie gaande is. Er moet op z'n minst verbinding zijn met de doelen van het ziekenhuis en de geestelijke verzorging moet niet beschouwd worden als een kleine of alternatieve parochie, waar de oorsprong wel ligt.

De vraag die daarmee opkomt is: wat heb ik dan te bieden?'

Weer op de grens dus? Kun je zonder omhaal zeggen dat geestelijke verzorging moet bijdragen aan goede zorg?

'Een van de resultaten van mijn promotie-onderzoek was dat aandacht voor existentie niet per se bijdraagt aan lichamelijk beter worden. Waar het wel aan bijdraagt is: hoe ga ik ermee om? In welk groot kader plaats ik dit? Wat zijn mijn prioriteiten nog en hoe krijgt ik dat voor mezelf bij elkaar? Hoe schrijf ik als het ware steeds opnieuw mijn levensverhaal?'

Daarnaast is de gedacht ontstaan dat je ook een functie hebt voor andere medewerkers.

Het verhaal van de ander en je omgang daarmee is ingebed in een cultureel-maatschappelijke context

ik dat wel. En ik vond dat besluit niet alleen de verantwoordelijkheid van ons team, maar ook van de organisatie. Ik ben dat ook historisch gaan uitzoeken: tot ongeveer de negende eeuw kon de ziekenzalving ook door de familie worden toegediend, waarbij de (olijf)olie wel door de bisschop gezegend moest zijn. Daarmee voelde ik me vrij om dat te doen. Dit hebben we ook goed met de directie besproken en die is achter ons gaan staan. Mochten er problemen komen met het bisdom, dan zou de directie dat oplossen.'

Vind je ook nu nog dat een raad van bestuur zich met zulke zaken moet bezighouden?

'Niet heel concreet, denk ik. Maar ik vind wel dat een raad van bestuur medeverantwoordelijk is voor het goed functioneren van de geestelijke verzorging. Geestelijke verzorging staat immers in verbinding met allerlei organisatorische zaken. Dit besef

Bij veel geestelijk verzorgers zag je – en zie je misschien nog – dat ze zich ingraven in het contact met de patiënt en geen oog hebben voor bijvoorbeeld leefklimaat en hoe mensen met elkaar omgaan.’

Ingraven klinkt niet echt positief ...

‘Nee, dat is het ook niet. Ik vind niet dat iedere geestelijk verzorger in een dienst zich daarmee bezig moet houden, maar wel dat je daar als dienst een verantwoordelijkheid in hebt. Die verantwoordelijkheid levert bijvoorbeeld vragen op als: hoe komt het dat de ene afdeling wel verwijzingen heeft en de andere niet? Dat moet je onderzoeken. Hoe je met mensen, patiënten en medewerkers in contact komt, is aan de andere kant voor een groot deel toeval. Je kunt daar wel allerlei protocollen voor bedenken, maar de reikwijdte van geestelijke verzorgers is per definitie beperkt.’

Toeval? Als ik het aan mijn hart krijg ga ik naar de cardioloog, niet naar iemand die toevallig op mijn weg komt. Gek dat dit bij de geestelijk verzorger – ook een professional – kennelijk wel zo is.

‘Dat is inderdaad raar. Ik heb ook altijd gedacht: je moet in duidelijke structuren en patronen zitten. Dat heeft iets heel krachtigs. Helaas ontbreekt daarvoor meestal de menskracht. Met een klein team is dat niet te doen. Je moet geen verwachtingen oproepen die je niet kunt waarmaken.’

Je pleit voor keuzes?

‘Je moet inderdaad keuzes maken. De overige vragen zijn op oproepbasis. In mijn praktijk hebben we dat ook aan de raad van bestuur laten weten: zo doen we dat. Daarmee is het niet langer uitsluitend een persoonlijk probleem, maar wordt het ook een organisatieprobleem. Veel geestelijk verzorgers hebben de neiging dat tot een persoonlijk probleem te maken: hoe krijg ik het toch voor elkaar om al die mensen te zien? Daarnaast lijden geestelijk verzorgers ook nog aan een soort messiasgevoel en een gevoel van hoogmoed: wij vertegenwoordigen de humaniteit binnen deze muren.

Het persoonlijke speelt natuurlijk wel een grote rol in het vak – misschien is dat in ieder vak wel zo. Het maakt uit of je goed in je vel zit, uitgerust bent, of je met de mensen waarmee je in contact komt op één lijn zit. Maar als je rol duidelijk is, kun je binnen de rol je persoonlijke beslommingen verbergen of parkeren.’

Wat is die rol van de geestelijk verzorger dan?

‘Bij de afsluitende bijeenkomst van het Case Studies Project zei ik zoiets als: je staat als geestelijk verzorger in voor de complexiteit van het bestaan. Daarmee bedoel ik dat je luisterend naar concrete verhalen van mensen en in je visie daarop steeds de existentiële kant naar voren haalt. Dat is waar je mee werkt. Ik heb zelf veel gehad aan de vier basisdilemma’s van het bestaan zoals geformuleerd door Yalom: dood en eindigheid, zin en zinloosheid, vrijheid en verantwoordelijkheid en eenzaamheid of gezamenlijkheid. Daar draait het bestaan om. Dit soort vragen dienen zich vanzelf aan, zeker als je zo leert kijken. Maar je moet ze als geestelijk verzorger wel durven thematiseren. En dan zie je dat bepaalde mensen ook spiritualiteit aan dit model toevoegen, als mogelijke invalshoek.

Geestelijk verzorgers zijn mensen die iets kunnen wat anderen niet kunnen

Dat levert een waardevolle bijdrage op, die in ziekenhuizen maar weinig voor het voetlicht komt. Met name de tragische kant van het leven blijft veelal onderbelicht, dat dingen niet meer opgelost kunnen worden. Hoe ga je daarmee om? Dat is het terrein van de geestelijke verzorging, niet exclusief, maar wel voor een groot deel.

Voor mijn afscheidsrede dacht ik aan een casestudy: een geestelijk verzorger die op

maandagochtend gewoon bij de eerste de beste binnenstapt. Het blijkt een vrouw te zijn die een sjaal zit te breien. En dat terwijl het buiten enorm heet is. Een sjaal die, zegt de vrouw, er is om haar gedachten te ordenen. En ze vertelt verder over haar zieke man en een fotoboek dat ze aan het maken is om gedachten en herinneringen vast te houden. Dat wat verteld wordt geeft betekenis, terwijl dat niet expliciet gemaakt hoeft te worden. Oliver Sacks zegt het zo in een documentaire over zijn leven: het verhaal wordt verteld, ik doe daar mijn gedachten bij en geef dat terug aan de patiënt. Dat is alles.

Verder ben ik er in de loop van de jaren van overtuigd geraakt dat het verhaal van de ander en mijn omgang daarmee ingebed is in een cultureel-maatschappelijke context.

Ik vind het ook een taak van de geestelijk verzorger om die context erbij te betrekken en de patiënt daarop zo nodig opmerkzaam te maken.'

Wat is daarin dan de taak van de geestelijk verzorger?

'Je moet het zien en je zou er ook – bijvoorbeeld binnen de organisatie – aandacht voor kunnen vragen. Een voorbeeld is hoe mensen met een migratieachtergrond omgaan met COVID-regels of de keuze tussen wel of niet vaccineren. Daar kun je op afgeven, maar je kunt je ook afvragen hoe deze groep keuzes maakt en of je daar rekening mee kunt houden. Als geestelijk verzorger zou je in ieder geval moeten proberen een perspectief in te nemen waarin dit soort elementen een rol spelen. Als je dat doet, dan fixeert je iemand niet door te zeggen:

wat een rare figuur met rare standpunten. Die standpunten komen voort uit een maatschappelijke context en worden ook gevormd door een medisch systeem dat vaak ver van mensen af staat. Neem bijvoorbeeld een COVID-zelftest: je hebt zowat een academische graad nodig om de handleiding te begrijpen. Onze maatschappij houdt te weinig rekening met mensen die beperktere mogelijkheden hebben of anders in het leven staan.'

Je pleit dan voor humanisering? Hoe kan de geestelijk verzorger, die nu vaak vastzit in de rol die hij heeft in het individuele gesprek, in deze vraag breder van betekenis zijn?

'Frans Vosman noemt in een artikel in dit tijdschrift (nummer 2012/68) de geestelijk verzorger een verticalist: iemand die in staat is dwars door de dingen heen te kijken. Die kan zien waar het eigenlijk om gaat. Niet als een persoonlijke exercitie, maar samen met andere medewerkers. Wat zijn we aan het doen?'

Dan heb je het al snel over waarden.

'Ja, dat klopt. Wat is onze visie op wat een mens is, wat goed leven is? Een goede geestelijk verzorger kan zulke vragen aan de orde stellen. Maar dan moet hij of zij wel een goede opleiding humanistiek, filosofie of theologie hebben.'

Een behoorlijk idealistisch beeld. Wat is je toekomstverwachting, met dit beeld voor ogen?

'Het vak heeft een enorme impuls gekregen door Geestelijke Verzorging Thuis, verder gestimuleerd door de eerste lockdown. In die periode is duidelijk geworden dat geestelijk verzorgers mensen zijn die iets kunnen wat anderen niet kunnen, die kunnen omgaan met het levenseinde, met uitzichtloze situaties en daarin goed kunnen functioneren.

De moeilijkheid is en blijft dat het een kleine beroepsgroep is. Bij de VGVZ zijn veertienhonderd mensen aangesloten; dat is

niet weinig, maar ook niet veel. Daarnaast heb je nog raadslieden, geestelijken, predikanten en pastores van allerlei snit. Dat roept niet direct een beeld op van een gezamenlijke beroepsgroep. De kunst zal zijn het vak goed neer te zetten als een degelijk vak, zonder vast te lopen in regelgeving en procedures of protocollen. Het grote voordeel tot nu toe is dat geestelijk verzorgers vrij zijn iemand op te zoeken als zij denken dat het nodig is. Je zou ook kunnen zeggen, zoals André Droogers: koester de marge. Zoek niet de status van anderen, maar koester je mogelijkheden.

School je in esthetisch opzicht en verbeelding, dat leert je met een symbolische blik naar mensen te kijken en luisteren

Ik zou hopen dat er voldoende aanwas blijft komen, maar dat die aanwas ook geschoold blijft in een levensbeschouwelijke traditie. Zelf kom ik uit de katholieke traditie, loop de kerk niet plat en ben kritisch, maar koester die rijkdom wel.'

Wat denk je dat jouw bijdrage is geweest aan ons mooie vak?

(Licht) 'Ik heb veel mensen opgeleid. Studenten, stagiaires, supervisanten, deelnemers aan de KPV heb ik door de jaren bijgestaan. Ik denk ook dat ik de eerste ben geweest die de verbinding heeft gelegd met de algemene tak van supervisie in Nederland, wat geleid heeft tot de samenwerking tussen de Raad KPV en Landelijke Vereniging voor Supervisie en Coaching. Verder zag ik dat, naast de aandacht voor de persoon, ook de aandacht voor het vak en de context van belang was. Dat is denk ik door heel wat mensen overgenomen. Het vak is daardoor weggehaald bij het al te persoonlijke.

De laatste jaren ben ik in het onderzoek terechtgekomen: de doorgaande lijn daarin was de verbinding tussen theorie en praktijk. Theologische theorie zonder praktijk gaat nergens over, praktijk zonder theorie evenmin. Er is wisselwerking nodig. Een voorbeeld daarvan is het Case Studies Project, dat hopelijk verder gaat. Een programma dat centraal zou moeten staan in de opleiding van geestelijk verzorgers. Voor het project schrijf ik met Martin Walton nog een eindevaluatie en mogelijk op iets langere termijn een leerboek geestelijke verzorging op basis van casuïstiek.'

Je komt nu als scheidend hoofdredacteur in het Tijdschrift Geestelijke Verzorging. Wat hoop je voor het blad?

'De formules waarin theorie en praktijk worden verbonden, in combinatie met kunstzinnige bijdragen en columns, deugt naar mijn idee. Daarnaast zou de breedte van de werkvelden goed in beeld moeten blijven of komen. Verder hoop ik dat onderzoe-

kers bereid blijven bijdragen te schrijven, omdat veel materiaal uit het onderzoek de beroepsgroep niet bereikt. Terwijl theorie en onderzoek de werker in het veld een bril bieden om te duiden wat hij of zij ziet. Tegelijk zou ik hopen dat toekomstige onderzoekers de praktijk ook kennen, al is het alleen maar via een langere stage. Er is meestal wel contact met de praktijk, maar dat is toch anders dan er zelf werkzaam geweest te zijn.

En, afsluitend: ieder geestelijk verzorger of student zou wat mij betreft moeten lezen, romans. Tentoonstellingen en voorstellingen moeten bezoeken. Leren kijken als een fotograaf. Dus: school je in esthetisch opzicht, in verbeelding. Dat is onontbeerlijk, want het leert je met een symbolische blik naar mensen te kijken en luisteren.'

Drs. E.J. Bras is geestelijk verzorger bij Amsterdam UMC en redactielid van dit tijdschrift.
E-mail: e.bras@amsterdamumc.nl.